

રૉયલ નાટક મંડળી.

ભૂલનો ભોગ.

નાટકનાં ગાયનો અને ટુંક સાર.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

શેઠ મહાશંકર વેણીશંકર.

રૉયલ નાટક મંડળીના માલેક, મુંબાઇ.

હાલ મુકામ-ઘીકાંટા-મારતભુવન થીએટર—અમદાવાદ.

લેખકઃ—

જામન.

ડાયરેક્ટરઃ—

મી૦ સોહરાબજી મેહરવાનજી કાત્રક.

આવૃત્તિ ૪ થી. પ્રત ૫૦૦૦.

સને ૧૯૨૪

કીમત ચાર આના.

અમદાવાદ:-શ્રી જૈન એડવોકેટ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં
શા. ચીમનલાલ ગોકલદાસે છાપ્યું છે.
ઘીકાંટા જેશંગભાઈની વાડી.

ભૂલનો ભોગ.

નાટકના મુખ્ય પાત્રો.

પુરૂષ પાત્રો.

વેણીલાલ..........એક શ્રીમંત ગ્રહસ્થ

ચંદ્રકાંત..........વેણીલાલનો પુત્ર

જયંત...........ચંદ્રકાંતનો બાળમિત્ર વેણીલાલના આશ્રય નીચે ઉછરેલો પાછળથી ગંગાનો પતિ.

પ્રીતમલાલ.......વેણીલાલનો પરમ સ્નેહી.

લાલુ................ફેશનમાં ઉછરેલો પ્રીતમલાલનો મુર્ખ દીકરો

જડબુદ્ધિ...........એક ઉડાવગીર, ધી યંગ ફ્લડસ એસોશીએશનનો પ્રમુખ.

નરાધમ..........એક અથંગ બદમાશ, મજકુર મંડળનો સેક્રેટરી, ગંગાનો બાપ.

કરૂણાશંકર........એક સ્વાર્થપટુ બ્રાહ્મણ, વેણીલાલના ઘરનો આશ્રિત.

સ્ત્રી પાત્રો.

અસૂયા.............વેણીલાલની કલેશપ્રિય સ્ત્રી.

સરસ્વતિ...........ચંદ્રકાંન્તની સુશીલ પત્નિ.

નવલ.............ઉદ્ધત છકેલ છોકરી વેણીલાલના ઘરમાં ઉછરેલી અસૂયાની બહેનની દીકરી.

ગોદાવરી.........નરાધમની સ્ત્રી ગગાની મા.

ગંગા.............નરાધમની દીકરી, પાછળથી જયંતની પરણેતર.

તે ઉપરાંત ભટ્ટ, ઘાટી દુકાળીયાઓ, મુક્તિફોજના માણસો પોલીસ સીપાઈ. કલબના મેંબરો, નાચનારીઓ, વગેરે વગેરે.

ભૂલનો ભોગ.

નાટકનો ટુંક સાર.

જગતમાં ભૂલ કોણ કરતું નથી? ગરીબ હો કે શ્રીમંત, મુર્ખ હો કે વિદ્વાન, સર્વ ભૂલને પાત્ર છે. ભૂલથીજ જો કે પરીતાપ અને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે છતાં ભૂલ એ અનુભવની જનેતા છે. અનુભવજ ડહાપણ અને જ્ઞાનનો પિતા છે. અનુભવ વિનાનું જીવન પશુ સમાન છે. ઘણીવાર ભૂલ પરોક્ષપણે માનવીનું હિત સાધે છે. ભૂલથીજ રાજા પરિક્ષિત મોક્ષપદ પામ્યો. ભૂલથીજ સુરદાસે પરમ-પદ મેળવ્યું. દેવથી માંડી સૂક્ષ્મ કીટ પર્યંત સર્વને "ભૂલનો ભોગ" તો થવુંજ પડે છે. છતાં તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં, તેનો ઉપભોગ શી રીતે કરવો! કંગાળ જીવનમાંથી ઉગરી, કર્તવ્યમય દીશામાં પ્રયાણ કરી, જીવનકૃતાર્થ શી રીતે કરવું? તે દર્શાવવાનો અલ્પ પ્રયાસ આ નાટકમાં કરેલો છે, અસ્તુ!

અંક ૧ લો.

મંગળાચરણ અને વસ્તુસૂચન.

પ્રવેશ પહેલો.

સ્થળ–ધી યંગ બડ્ડડસ એસોસીએશનનું મકાન.

મેમ્બરોની સંખ્યા ઘટતી જતી હોવાથી, અને તીજોરીનું તળીયું પણ સાથે દેખાવાથી, બદમાશોનું મંડળ આજે મસલત કરવા મળ્યું છે. મંડળનો સેક્રેટરી નરાધમ, કાચી ઉમ્મરના બીનઅનુભવી યુવા-નોને મંડળના સભ્યો (મેમ્બરો) બનાવવાની દરખાસ્ત કરે છે. દરખાસ્ત પસાર થાય છે, એટલામાં નરાધમ ચંદ્રકાન્તને મેમ્બર બનાવવા લાલુને સૂચના કરે છે. આવા બદમાશોની સોબતમાં ફરનો લાલુ તત્કાળજ બીડું ઝડપે છે.

પ્રવેશ બીજો.

સ્થળ—વેણીલાલનું મકાન.

આજે ચંદ્રકાન્તની વર્ષગાંઠ છે, છતાં સરસ્વતિ આનંદને બદલે શોકસાગરમાં ડુબેલી દેખાય છે, લગ્ન પછી જ્યારથી સરસ્વતિ સાસરે રહેવા આવી છે, ત્યારથી પતિનું સુખ શું, દંપત્તિ જીવનનો લ્હાવો શું, એ જીવનની મીઠાશ શું, એનો લેશ પણ અનુભવ એને થયો નથી. કારણ ? કજીયાળી સાસુ અને અદેખી નણંદ ! કુસંપ અને ક્લેશથી કકળેલો વેણીલાલ, સરસ્વતિને આંસુ ભીની આંખે આવતાં જોઇ છુપાય છે અસુયા અને નવલ આજે પણ ચંદ્રકાંતને ઉશ્કેરવાનીજ બાજી ખેલી રહ્યા છે; પણ ચંદ્રકાન્ત તો " ઘરમાં હાંડલા હોય તે તો ખખડે „ „ વડીલોએ તો પોતાના અંતઃકરણ સદા ઉદાર રાખવાં જોઇએ " એવું એવું બોલી રહ્યો છે. જયંતના ઉપદેશથી એ ડાહ્યો થઈ ગયો છે, એની એમને શી કલ્પના હોય ? પતિ આજે પોતાનો થયો એમ સમજી સરસ્વતિ સ્વભાવિકજ મલકાય છે. નવલ જોઈ જાય છે ! થઇ ચુક્યું ! અદેખાઇની આગમાં ભાભીને જન્મભર રડાવવાની પ્રતિજ્ઞા નવલ લે છે. કંટાળેલો ચંદુ ચાલ્યો જાય છે. ભાઇનો ખાર બાઇપર નીકળે છે ! એટલામાં વેણીલાલ જાહેર થઇ સરસ્વતિપર વિશેષ અત્યાચાર થતો અટકાવે છે. અસુયા અને નવલને ફીટકાર આપી ત્યાંથી ચાલ્યો જાય છે.

પ્રવેશ ત્રીજો.

સ્થળ—રસ્તો.

નિશાળેથી છુટી ગંગા ઘેર જવા નીકળે છે. રસ્તામાં લાલુ ગંગાને એકલી જોઇ લટ્ટુજી બને છે. ગંગાને રોકી રાખવા પ્રયત્ન કરે છે અચાનક ચંદ્રકાંતની વર્ષગાંઠ હોવાથી તેને મુબારકબાદી આપવા નીકળેલો જયંત ત્યાં આવી ચડે છે. ગંગા પોતાને ઘેર સલામત જવા દેવા જયંતને સજ્જન ગણી એની સ્હાય માંગે છે. ચાર આંખો મળતાં હૃદયના તાર કંપી ઉઠે છે જયંત લાલુને વાતોમાં રોકી રાખે છે, એટલામાં ગંગા ચાલી જાય છે લાલુ એની પાછળ જવા તૈયાર થાય છે. જયંત રોકે છે. લાલુ તકરાર કરવા તૈયાર થાય છે. જયંત ચાલ્યો જાય છે. જયંતપર અપમાનનો બદલો લેવા લાલુ નિશ્ચય કરે છે. ત્યાં નરાધમ આવે છે. લાલુ પાસેથી પચીસ હજાર રૂપીયા રોકડા લઇ ગંગા એને પરણાવવાનો ઇરાદો જાહેર કરે છે. લાલુ અને નરાધમ વચ્ચે સાટું નક્કી થાય છે.

પ્રવેશ ચોથો.

સ્થળ—વેણીલાલના ઘરનું દિવાનખાનું.

ભૂલમાં રહી ગયેલો રૂમાલ શોધવા સરસ્વતિ આવે છે. ચંદુનું આવી અચાનક ચુંબન લેવું. પરણ્યા પછી દંપતિનો પ્રથમજ પ્રેમ ભર્યો મેળાપ ! મુબારકબાદી આપવા આવેલો જયંત પોતાના ઉપદેશનું આવું શુભ પરીણામ આવેલું જોઇ ખુશી થાય છે. બાદ સરસ્વતિનું જવું. ચંદુની વર્ષગાંઠ હોવાથી જમવા નોતરેલા પ્રીતમલાલ. ભોગીલાલ, તથા લાલુનું આવવું. ચંદ્રકાન્ત સર્વને આવકાર આપે છે. અંગ્રેજી એટીકેટ પછવાડે ઘસડાતો લાલુ ફજેત થાય છે. વેણીલાલનું આવવું. પ્રીતમલાલ ચંદ્રકાન્તને વીંટી ભેટ આપે છે. અને "ચંદુને શી ભેટ આપવાનો વિચાર રાખ્યો છે" એવો પ્રશ્ન વેણીલાલને કરે છે. ઘરના નિત્યના ક્લેશથી કંટાળેલો વેણીલાલ ચંદ્રકાન્ત અને સરસ્વતિનું જીવન સુખી થાય એવા હેતુથી એમને જુદું ઘર માંડી આપવાનો ઇરાદો જાહેર કરે છે. બધા વિસ્મય થાય છે.

પ્રવેશ પાંચમો.

સ્થળ—ચંદ્રમહાલના બગીચાનો એક ભાગ.

વેણીલાલના માહાલક્ષ્મિપરના "ચંદ્રમહાલ" નામના બંગલામાં ચંદ્રકાંત આજે રહેવા આવ્યો છે; ત્યાં શાણો અને ચતુર જયંત એ ચંદ્રકાંતના અન્ય સર્વ મિત્રો નિખાલસ છે યા સ્વાર્થિ, એ જાણી એનું કોઇ પણ રીતે અશુભ ન થાય એવા હેતુથી કરૂણાશંકરના પેટની વાત કઢાવવા પ્રયાસ કરી રહ્યો છે, ત્યાં લાલુ આવે છે. જયંતને મોરના પીંછામાં કાગડો માની, કરૂણાશંકર તથા લાલુ ચંદ્રકાંતને દારૂડીયો, જુગારી, રંડીબાજ ઇત્યાદી બનાવી પોતાના ખીસા તર કરવાનું કહે છે. બાદ જ્ઞાતિભેદ વિષે પરસ્પર ચર્ચા ! ચર્ચા દરમ્યાન જયંત મુર્ખ બનાવે છે એવો વ્હેમ કરૂણાશંકરને પડે છે, તેથી ચંદ્રકાંતના સંબંધમાં પણ પોતે મુર્ખ કાં ન બન્યા હોય એવી શંકા ઉઠતાં, જયંત ચંદ્રકાંત પાસે એ સંબંધી ખુલાસો કરે તે પહેલાંજ જયંતને બદનામ કરી એનું કાસળ કાઢી નાંખવાની યુક્તિ રચે છે. મુર્ખ લાલુને પોતાનું હથીયાર બનાવે છે લાલુને હાથે, જયંતને નામે. સરસ્વતિપર પ્રેમ પત્રિકા લખાવી મોકલે છે.

પ્રવેશ છઠ્ઠો.

સ્થળ—ચંદ્રમહાલનો થોડો ભાગ તથા બગીચો.

સાસુ અને નણંદના ત્રાસથી છુટેલી. અને પતિની મીઠી ગોદમાં આજે ભરાયેલી સરસ્વતિના આનંદોદ્દગાર ચંદ્રકાંત સરસ્વતિ અને જયંતનો નિર્દોષ હાસ્યવિનોદ ! ત્યાં જયંત કરૂણાશંકર અને લાલુ વિષે ઇશારો કરવા જાય છે પણ એટલામાં કરૂણાશંકરે લાલુના હાથે જયંતને નામે લખાવેલો પત્ર પોસ્ટવાળો આપી જાય છે. પત્ર વાંચતાંજ સરસ્વતિના હોસ ઉડી જાય છે. સરસ્વતિના હાથમાંથી સરી પડેલો એ કાગળ ચંદ્રકાંત ઉપાડી વાંચે છે, થઇ ચુક્યું ! ચંદ્રકાંત જયંતનું કંઇ પણ ન સાંભળતાં એનું ખુન કરવા તૈયાર થાય છે, સરસ્વતિ વચ્ચે પડતાં એને પણ મારી નાંખવાની ધમકી આપી મારફાડ કરે છે, ત્યાં દીકરાને મળવા વેણીલાલ તેજ વખતે આવી ચડે છે, મારફાડનું કારણ પૂછતાં ચંદ્રકાંત વેણીલાલને પેલો પત્ર આપે છે, એ પણ ક્ષણવાર સ્તબ્ધ બની જાય છે, આખરે જયંતને એની પાસે એનાજ હસ્તાક્ષરે લખેલો કોઇ કાગળ પત્ર હોય તો તે આપવા કહે છે. અક્ષરો સરખાવતાં પેલો કાગળ બનાવટી છે એવા અનુમાન ઉપર વેણીલાલ આવે છે અને જયંતને નિર્દોષ જાહેર કરે છે, હવે ચંદ્રકાંતનો મિજાજ હાથ રહેતો નથી. પિતા પૂત્ર વચ્ચે બહુ તકરાર થાય છે. અંતમાં જો સરસ્વતિ ચંદ્રકાંતની સાથે રહેશે તો એ એને દુઃખ દેશે એમ વિચારી સરસ્વતિને પોતાને ત્યાં આવી રહેવા કહે છે. પતિ પરાયણ સરસ્વતિ પતિના ચરણમાંજ મરવાનું વધારે પસંદ કરે છે, છતાં ચંદ્રકાંતના હૃદયમાં પેઠેલો વ્હેમનો કીડો દુર થતો નથી. વેણીલાલના દેખાતાંજ પાછો સરસ્વતિપર હુમલો કરવા જાય છે. પણ આખરે વેણીલાલના ક્રોધથી ડરી દબાઇ જાય છે. વેણીલાલ જયંતને પોતાની સાથે લઇ જાય છે.

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ પહેલો.

સ્થસ—નરાધમનું મકાન.

લાલુ જેવા એક મૂર્ખ ભામટા સાથે પોતાને ન પરણવાને ગંગા નરાધમને વિનવે છે, ત્યાં લાલુ આવે છે, લાલુનો સત્કાર કરવા નરાધમ ગંગાને ફરમાવે છે. તથા ગોદાવરી લાલુનો તિરસ્કાર કરે છે. નરાધમ જેલ તોડી નાસી છુટેલો એક બદમાશ છે: તેથી તેને પકડવા પોલીસ એના ઘરપર દરાડો પાડે છે. ગભરાટમાં નરાધમ નાસી જાય છે. ગંગા બીજી બાજુથી છટકી જાય છે એટલામાં જમવા નોતરેલા કરૂણાશંકર તથાજડબુદ્ધિ પ્રવેશ કરે છે, પોલીસને જોઇ તેઓ પણ ભાગી જાય છે, કામાંધ લાલુ ગંગાને ભેટવા જતાં પીળી પાઘડીવાળાને ભેટી ફજેત થાય છે.

પ્રવેશ બીજો.

સ્થળ—વેણીલાલનું ઘર.

નરાધમના ઘરમાં લાલુ, કરૂણાશંકર અને જડબુદ્ધિને બહાર પડતાં વેણીલાલ જોઈ ગયેલો હોવાથી જયંતને તે વિષે ઘટતી તપાસ કરવાનું કહે છે. દરમ્યાન નવલ સાસરે રહેતી ન હોવાથી એના વરનો આવેલો કાગળ અસૂયા વેણીલાલને આપે છે. નવલની સાસરે જવાની નાખુશી, વેણીલાલનો સખ્ત ઠપકો. અસૂયા નવલનો પક્ષ કરી એને સાસરે ન જવા દેતાં પોતાની પાસેજ રાખે છે. કર્કશા સ્ત્રી મળવાથી વેણીલાલનો સંતાપ. જયંતનો દિલાસો. બાદ જતું વેણીલાલ તથા જયંતનું ! અહીં કામ પ્રસંગે લાલુ વેણીલાલને મળવા આવે છે, વેણીલાલ બહાર નકળી જવાથી મળી શકતો નથી. એવામાં નવલ આવે છે. નવલ લાલુ પાસેથી સરસ્વતિને લોહીના આંસુએ રડાવવાનું વચન લે છે. લાલુ નવલને ધી યંગ લેડીસ એસોસીએશનની એક સભ્યા (મેમ્બર) બનાવવા લઇ જાય છે.

પ્રવેશ ત્રીજો.

સ્થળ—ધી યંગ બ્લડસ એસોસીએશનનું મકાન.

ગોદાવરીથી છાનો નરાધમ ગંગાના લગ્ન લાલુ સાથે કરી નાંખવા ગંગાને અહીં ઉપાડી લાવે છે. કારણ કે આજે આ મંડળનો વાર્ષિક દિવસ ઉજવવાનો હોવાથી સાથે સાથે ગંગાના પણ લગ્ન લાજ થઇ જાય તો પછી ગોદાવરીનું કશું ન ચાલે. નરાધમ ગંગાને ખરી વાત જણાવે છે. ગંગાનો ગભરાટ! લાલુ આવી ગંગાને વિનવે છે. ગંગા પોતાના નિશ્ચયમાં અડગ રહે છે. એટલામાં નોતરેલા ચંદુનો આવવાનો વખત થયો હોવાથી ગંગાને જરા પણ ગડબડ ન કરવા ધમકી આપી એક ખુણામાં બેસાડવામાં આવે છે. નવલ પૂર ઠઠેરામાં પ્રવેશ કરે છે. ચંદ્રકાન્ત અને નવલ બંને આ મંડળના મેમ્બર થવાના હોવાથી, પરસ્પર એક બીજાની શરમ છુટે. અને તેઓ બને બેધડક રીતે અન્ય સભ્યો સાથે છુટથી ભેળાય એવા હેતુથી જડબુદ્ધિ એક નાનો પ્રોગ્રામ ઘડી કાઢે છે, અને તે પ્રમાણે અમલ કરવા, નવલને સુચના આપવા પોતાની સાથે બીજા ઓરડામાં લઇ જાય છે. સરસ્વતિપર વેર લેવાની ધુનમાં, જડબુદ્ધિ જે કંઇપણ કહે તે પ્રમાણે હિંમતથી કરવા નવલ કબુલ થાય છે, બાદ ચંદ્રકાન્તને કરૂણાશંકર તેડી લાવે છે, જે પ્રોગ્રામ નવલને સમજાવવામાં આવ્યો તે વિષે કરૂણાશંકર કંઇજ જાણતો નથી. બાદ દારૂની પ્યાલીઓ હાજર થાય છે. ચંદ્રકાન્ત દારૂ જોઇ ગભરાય છે. કરૂણાશંકર અને લાલુ, દુઃખી હૃદયને દારૂ દિલાસારૂપ છે. એવી દલીલ કરી દારૂ પીવાનો આગ્રહ કરે છે. વ્હેમી પણ ભોળો ચંદ્રકાન્ત પોતાને ખરેખર દુઃખી માની દારૂનો સ્વિકાર કરે છે. બાદ નાચરંગ શરૂ થાય છે. ચંદ્રકાન્ત દારૂ પીતોજ જાય છે, ગાણું બંધ થતાં ભાન ભૂલતો જતો ચંદ્રકાન્ત ફરીથી ગાણું સાંભળવા ઇચ્છા જાહેર કરે છે. લેડી મેમ્બર તરીકે, મોંઢાપર બુરખો નાંખી નવલ ગાણું ગાય છે એના હલકથી મોહ પામી, ચંદ્રકાન્ત નવલનો બુરખો દુર કરી એક ચુંબન લઇ લે છે. તત્કાળજ "ભૂલનો ભોગ" થઇ પડેલા ચંદુને સમજાય છે કે જેને એણે ચુંબન કર્યું તે બીજી કોઇજ નહિ પણ નવલ એની બ્હેન છે. નીશો ઉતરી પશ્ચાતાપનો પ્રવાહ ચાલુ થાય છે, ચંદ્રકાન્ત નવલ પાસેથી આ મકાનમાં કેવી રીતે આવી એનો ખુલાસો માગે છે. લાલુ કરૂણા-

શંકરનું નામ આપવા નવલને ઇશારતથી કહે છે. કરૂણાશંકરની કમ્બખ્તી, ચંદ્રકાન્તના સખ્ત વચન પ્રહારથી કરૂણાશંકરનું દિલ સંસારપરથી ઉઠી જાય છે. પેટને માટે અનેક પ્રપંચો કર્યા તેનો પસ્તાવો થાય છે. કરૂણાશંકર સર્વને બહાર લઇ જવા તૈયાર થાય છે. ત્યાં નરાધમ અટકાવે છે, અને ખુન કરવાની ધમકી આપે છે. એટલામાં ગોદાવરી નરાધમનીજ ભરેલી પીસ્તોલ સાથે ગંગાને શોધવા આવી ચઢે છે. ગંગા દોડતી મમાને વળગી પડે છે. ગોદાવરી પીસ્તોલની મદદથી સર્વને મકાનની બહાર લઇ જાય છે.

પ્રવેશ ચોથો.

સ્થળ—ચંદ્રમહાલનો એક ભાગ.

શોકસાગરમાં ડુબેલી સરસ્વતિ ! ત્યાં પોતાના કર્મથી પસ્તાતો કરૂણાશંકર, સત્ય ખુલાસો કરી, સરસ્વતિને ન્યાય આપવા આવે છે. ચંદ્રકાન્ત પ્રથમ તો કરૂણાશંકરનું કંઇ પણ સાંભળવા તિરસ્કાર સહિત ના પાડે છે. પણ કરૂણાશંકરની આજીજીથી એને સાંભળવા ઉત્સુક બને છે. કરૂણાશંકર લાલુના હાથે જયંતને નામે લખાયલા પત્રના ભેદનો સ્ફોટ કરે છે. વિખુટા હૃદયોનું ફરી સંમેલન ! બાદ દંપતિને આશિર્વાદ આપી કરૂણાશંકર તીર્થયાત્રા કરવા ચાલ્યો જાય છે.

પ્રવેશ પાંચમો.

સ્થળ—વેણીલાલના મકાનનો એક ભાગ.

જે દિવસે અને જે સમયે, ચંદ્રકાન્ત, ગંગા, ગોદાવરી ઇત્યાદિ મંડળના મકાનમાંથી સહિસલામત બહાર પડયા, તેજ દિવસે, તેજ વખતે સીનેમામાંથી જયંત તેજ રસ્તે ઘેર જતો હતો, ચંદ્રકાન્ત તો ચાલ્યો ગયો હતો પણ નરાધમના ત્રાસથી બચવા આ બંને મા દીકરી ગભરાટમાં આમતેમ જોતા ચાલ્યા જતા હતા, ત્યાં જયંતની નજર એમનાપર પડી,. અને ગભરાટનું કારણ પૂછયું. સત્ય ખૂલાસો મળતાં, એમને પોતાની સાથે તેડી વેણીલાલ પાસે લઇ આવે છે. તેમની વાત સાંભળી દુઃખી અનાથ એ મા દીકરીને વેણીલાલ પોતાના ઘરમાંજ આશ્રય આપે છે. હવે ગંગા અને જયંત એકાંતમાંજ મળી જાય છે. દિવસોના કેદ કરી રાખેલા હૃદયના ઉભરા વહી નાંખે છે. બંને પરસ્પર પ્રેમ કરવા કબુલ થાય છે.

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—વેણીલાલનું મકાન અને બગીચો.

વેણીલાલ ગંગા પાસેથી નવલ તથા ચંદ્રકાંતના સંબંધમાં મંડળમાં બનેલા બનાવ વિષે ખૂલાસો સાંભળી અતિ ગુસ્સે થાય છે. તત્કાળ જ નવલને તો સાસરે વળાવી દે છે. ચંદ્રકાંત તથા સરસ્વતિને પોતાને ત્યાં બોલાવે છે. તેઓ આવે છે ત્યાં ગંગા અને ગોદાવરી ચંદ્રકાંતની નજરે પડે એવી ગોઠવણ વેણીલાલ કરે છે. મા દીકરીને ત્યાં જોતાંજ ચંદ્રકાંત ચમકે છે. વેણીલાલના પરોક્ષ કટાક્ષથી ચંદ્રકાંતનું દિલ ચીરાઇ જાય છે. તેજ પળે એનું હૃદય માન મત્સર રહીત નિર્મળ બની જાય છે. પૂર્વ સંસ્કાર ફરી સ્ફૂરી નીકળે છે. ચંદ્રકાંતનું હૃદય કરેલા કર્મ બદલ શિક્ષા સહન કરવા નિડર બને છે; અને થયલી "ભૂલનો ભોગ" બની પોતાનું આત્મ બળિદાન કરવા પ્રતિજ્ઞા લે છે. વેણીલાલ એને પોતાના વારસા હિસ્સામાંથી બાતલ કરી એક પાઈ પણ લીધા વિના પોતાનું ઘર છોડી ચાલ્યા જવા ફરમાવે છે. સરસ્વતિ ચંદ્રકાંતની સાથે જવા આજ્ઞા માંગે છે. કેટલીક આનાકાની પછી વેણીલાલ રજા આપે છે. સરસ્વતિ ઘર છોડી જવા પહેલાં વેણીલાલને પગે લાગી આ ક્ષણની યાચના કરે છે. વેણીલાલ સરસ્વતિને આશિર્વાદ આપે છે. પણ "ચંદુ જ્યારે મારા આશીર્વાદનો અધિકારી થશે ત્યારેજ એ વચનો મારા મૂખવાટે બહાર આવશે." એ વેણીલાલના શબ્દો સાંભળત જ ચંદુ કપાળ કૂટે છે; અને પ્રતિજ્ઞા કરી ચાલ્યો જાય છે કે "જો જીવતો રહ્યો તો જરૂર હું તમારા આશિર્વાદ મેળવીશ."

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ પહેલો.

સ્થળ—નરાધમનું એકાંત મકાન.

ધી યંગ બ્લડસ એસોસીએશનના મકાનમાં છેલ્લો બનાવ બન્યા પછી વેણીલાલે પોલીસને ચેતાવી મંડળને છીન્ન ભિન્ન કરી નાંખ્યું છે, અને એનું નામનિશાન પણ નાબુદ કર્યું છે. જડબુદ્ધિ પોલીસના હાથમાં સપડાઇ પાંચ વરસ ઠોકાઇ ગયો છે. નરાધમ છટકી અહીં ભરાયો છે; અને સર્વ સત્યાનાશીનું મૂળ ગંગા અને ગોદાવરીને માની તેમનાપર વેર લેવા તલપી રહ્યો છે. લાલુ નરાધમને મળવા આવે છે.

નરાધમ હવે મુંબઇ છોડી ધાડ પાડવાનાં નવા ધંધામાં પોતાના કીસ્મત અજમાવવાનો ઇરાદો જાહેર કરે છે. ત્યાં છૂપી રીતે લાલુને મળવા નવલ આવે છે; અને પોતે પોતાના ધણીની સાથે મુસાફરીએ જવાની છે તે જાહેર કરે છે, એ સંબંધમાં પોતે કંઇ નવી ગોઠવણના વિચારમાં છે એવું કહી નવલને દિલાસો આપી લાલુ એને રવાના કરે છે. જયંત હવે ગંગાને પરણી ગયો તે લાલુથી ન સાંખી શકાવાથી. જયંતપર વેર વાળવા. ગંગાને ઉઠાવી જવા, વેણીલાલને મકાને જવા નરાધમ સાથે તૈયાર થાય છે.

પ્રવેશ બીજો.

સ્થળ—વેણીલાલનો બંગલો તથા બગીચો.

વેણીલાલ પાસે જયંત, ચંદુ પાસે જઇ એને કંઇ સ્હાય કરવાની રજા માગે છે. ચંદુને અણીનેજ વખતે સ્હાય આપવાનું કહી વેણીલાલ એને રજા આપે છે. જયંત અને ગંગાનો હાસ્ય વિનોદ! ત્યાં નરાધમ અને લાલુ આવે છે. નરાધમ છૂપાય છે. જયંત અને ગંગા લાલુને બનાવે છે. લાલુ આવ્યો છે તેની ખબર વેણીલાલને આપવા જયંત જાય છે. લાગ જોઇ નરાધમ ગંગાને ઉઠાવી જવા તૈયાર થાય છે. ગંગા નરાધમને જોઇ, ગભરાઇ ચીસ પાડે છે, અને બેશુદ્ધ થાય છે. ગોદાવરી ગંગાની ચીસ સાંભળી આવે છે. નરાધમ ગોદાવરીની છાતિમાં છરો મારી વેરની આગ બુઝાવે છે. એટલામાં જયંત અને વેણીલાલને આવતા જોઇ લાલુ અને નરાધમ નાસી જાય છે.

પ્રવેશ ત્રીજો.

સ્થળ—જંગલમાં એક ઝુંપડી.

નિઃસહાય અને સાધનહિન છતાં પણ ચંદ્રકાંત કંગાલ જીવન ગુજારતાં, "કર્તવ્ય એજ જીવન છે." એવું નિશ્ચય પૂર્વક સમજી જાય છે. આજે ગુજરાતમાં ચોગરદમ દુષ્કાળ પ્રસરી રહ્યો છે. દુકાળીયાઓને સ્હાય આપવા, ચંદ્રકાંત શેઠીયાઓને ઘેર ઘેર ફરી, પૈસાનું ઉઘરાણું કરી, તેમને કમોતે મરતા બચાવી એમની આશિષ મેળવી રહ્યો છે. જયંત પણ એજ પ્રદેશમાં આવી, શ્રીમાન શેઠ તરીકે પોતાને જાહેર કરી, ચંદ્રકાંતની આ હિલચાલ ઉપર બારીક દેખરેખ રાખી રહ્યો છે. આજે ચંદુ એજ શ્રીમાન શેઠ (જયંત) ને ત્યાં ઉઘરાણા માટે ગયો છે. ત્યાં દુકાળીયાઓ આવી સરસ્વતિપર હુમલો કરવાની તૈયારી કરે છે. એટલામાં ચંદ્રકાંત આવી લાગે છે.

અને ધીંગાણું ન કરવા એમને ઉપદેશ આપે છે. દુકાળીયા ખાવાનું માગે છે. ખોરાક માટે તપાસ કરવા ચંદ્રકાંત ઝુંપડીમાં જાય છે; એટલામાં મુક્તિફોજના માણસો આવી. દુકાળીયાઓને ખાવા આપવાનું કહી, પોતાની સાથે આવવા લલચાવે છે. ચંદુ આવી એમને અટકાવે છે. ત્યાં ચંદ્રકાંત અને મુક્તિફોજના અધિકારી વચ્ચે સમાજ કર્તવ્ય વિષે વાદવિવાદ થાય છે. એટલામાં ભૂખ્યા દુકાળીયાઓની ધીરજ ખૂટી જાય છે, અને મુક્તિફોજના માણસો સાથે ધર્માંતર કરવાનું કબુલ કરી ચાલી જવા તયાર થાય છે, ચંદ્રકાંત નિરાશ થાય છે. ત્યાં જયંત શ્રીમાન શેઠના વેષમાં આવી, દુકાળીયાઓ વચ્ચે ખોરાક વ્હેંચી આપી, ચંદુને સાંત્વન આપે છે, બાદ મુક્તિફોજનો અધિકારી " તમારા હિંદુ ધર્મના ઉચ્ચ આદર્શો વ્યવહારૂ બનવવાનો સમય હવે આવ્યો છે " એવું ગુઢ સૂચન કરી ચાલ્યો જાય છે. મુક્તિફોજના અધિકારી સાથની વાતચિત દરમ્યાન આવા અનાથ ગરીબ મનુષ્યોને માટે " મુક્તિફોજ " જેવી એક આદર્શ સંસ્થા સ્થાપના કરવાનો સંકલ્પ ચંદ્રકાંતે કરેલો તે છૂપાઈ ઉભેલો જયંત કળી ગયો હતો. ચંદ્રકાંતને જો આવી સંસ્થા ઉભી કરવીજ હોય તો તેમ કરવામાં એને જે સ્હાય જોઇએ તે આપવા-અપાવવાનો પોતાનો ઇરાદો જયંત જાહેર કરે છે. ચંદ્રકાંતનો સંતોષ ! યોજના ઘડવા સર્વનું ઝુંપડીમાં જવું.

પ્રવેશ ચોથો.

સ્થળ—જંગલ.

ગોદાવરીનું ખૂન કરી પોલીસથી છુપાતો નરાધમ હવે જંગલમાં ધાડ પાડી મુસાફરોને લુટે છે, ગોદાવરીના ખૂનનો શક પોલીસને પોતાના ઉપર છે એવું માની બેઠેલો લાલુ નવલને સાથે લઈ મોટોરમાં ન્હાસતો અહિં આવી ચઢે છે. નરાધમ લાલુને લુંટી લે છે. નવલને લુંટવા જાય છે ત્યાં નવલ નરાધમની કમ્મરે લટકતી કટાર ખેંચી લઇ નરાધમને ભોંકે છે. નરાધમ નવલને પીસ્તોલ મારી બેભાન કરે છે, બાદ પોતે પણ મરી જાય છે. ગભરાટમાં લાલુ ન્હાસી જાય છે.

પ્રવેશ પાંચમો.

સ્થળ—એક ધર્મશાળા.

શ્રીમાન શેઠના વેષમાં જયંત ગંગા સાથે આ ધર્મશાળામાં આવી રહ્યા છે. ત્યાં નવલનું ખૂન થવાથી ગભરાટમાં ન્હાસતો લાલુ

અહીં આવી ભરાય છે. જયંત અને ગંગા અહીં વાતો કરતા આવે છે. "સ્વાશ્રય સદન" નામનો ઉદ્યોગ આશ્રમ સ્થાપિત થઇ ચૂક્યો છે. સેંકડો અનાથ મનુષ્યો એ આશ્રમમાં આશ્રય મેળવી ઉદ્યોગ ધંધો શીખી, પોતાના જીવન નિર્વાહનો માર્ગ ખુલ્લો કરી રહ્યા છે. હજારોના આશિર્વાદ આજે ચંદુ મેળવી રહ્યો છે. એ સર્વ પ્રતાપ શ્રીમાન શેઠ જયંતનાજ છે. આ આશ્રમ સબંધી વાતચિત ગંગા અને જયંત કરી રહ્યા છે ત્યાં લાલુની નજર એમના ઉપર પડતાં એ ગભરાય છે, અને ગભરાટમાંજ એમની સમક્ષ જાહેર થાય છે. લાલુ પોતાને પોલીસને હવાલે ન કરવા જયંતને વિનંતી કરે છે. જયંત લાલુના ફેશનેબલપણા માટે તિરસ્કાર દર્શાવી બે હિત વચનો સંભળાવે છે. હવેજ લાલુની શુદ્ધિ ઠેકાણે આવે છે. માફી માગતાં બંને ખુશી થઇ એને આશ્રય આપે છે.

પ્રવેશ છઠો.

સ્થળ—ચંદ્રકાંતનું નિવાસસ્થાન અને "સ્વાશ્રય સદન"

ચંદુ વાસીદુ વાળતો અને સરસ્વતિ ઘંટી દળતી નજરે પડે છે ત્યાં લાલુ શુદ્ધ ગુજરાતી વેષમાં "વેણીલાલ આશ્રમ જોવા આવે છે એવી ખબર ચંદુને આપવા આવે છે. લાલુને સુધરી ગયો જોઇ ચંદ્રકાંત સંતોષ જાહેર કરે છે. ત્યાં વેણીલાલ, જયંત અને ગંગા આવે છે. ચંદ્રકાંતની પ્રવૃત્તિ જોઇ વેણીલાલ સંતોષપૂર્ણ હૃદયે એને અંતઃકરણના આશીર્વાદ આપે છે. ચંદ્રકાંત અને જયંત નિખાલસ ભાવથી એક બીજાને મળે છે. ત્યાં જયંત "તારા સહવાસે હું મારા દેહનું કલ્યાણ કરીશ" એવા વચનો ચંદ્રકાંતને કહે છે. એ શબ્દો સાંભળતાંજ દુનિયાના પ્રપંચથી કંટાળેલા વેણીલાલને તિવ્ર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. અને ચંદ્રકાંતને પોતાને ત્યાં આવી સર્વ વહીવટ સંભાળી લેવાનું કહે છે ચંદ્રકાંત હવે માન, મરતબો, વભવ યા લક્ષ્મિનો લાલચુ નથી રહ્યો. પોતાનો આ આશ્રમ તજી એ ક્યાં પણ જવા નથી ઇચ્છતો ! આખરે વેણીલાલ પોતાની સર્વ મીલ્કત, ચંદ્રકાંતની ઇચ્છાથી એ આશ્રમને આપી દઈ વાનપ્રસ્થ થાય છે. જયંત અને ગંગા પણ એ આશ્રમમાંજ રહી સેવામંત્ર સ્વિકારે છે. લાલુ પણ સેવા ધર્મનો અંગિકાર કરે છે. ત્યાં કરૂણાશંકર વ્યાસ તિર્થ સ્થળોમાં ફરતો આવી ચઢે છે, અને સર્વને આશિષ આપે છે. ઇતિ..

ભૂલનો ભોગ.

―――

નાટકનાં ગાયનો.

―――

સ્તુતિ.

૧

બાળાઓ—હે વિશ્વંભર દીન બંધુ દુઃખ હર
આર્યોનો ઉદય કર, હીંદ તણો ભય હર—હે વિશ્વંભર.
માગું જોડી દ્વયકર, વિનતિ હૃદય ધર;
સત્ય માર્ગ દર્શાવ...........
સત્ય પંથે જન વૃત્તિ વર્તાવ
અર્પો એટલું હે....રા....ધા....વર—હે વિશ્વંભર.

૨

બાળાઓ—આ અજબ ખેલ સંસાર,
શાણા સમજો મન સાર,
પ્રાણી માત્ર જગરંગ ભૂમીપર, પાત્ર બને ક્ષણવાર—આ
પુરૂષ પ્રકૃતિ નાયક નાયિકા, સૂત્રધાર પ્રભુધાર,
માયા નટી થઈ નાચનાર,
છબી નખરાં કરે હજાર
દાનવ માનવ દેવ ફસાવે.
વીરલા પામે પાર—આ.

૩

નાચનારીઓ—મોરે સરપે ગાગરીયાંકા ભાર,

સાંવરીયાં લે ઉતાર,

હાઇ હોગઇ હું મયતો બેઝાર બેઝાર—મોરે.

પનીયાં ભરત મોરી કમર લચક ગઇ,

ચલત ચલત ગાગર સર ઢલ ગઈ,

કરત રહી હું પુકાર

મયહું નારી, ભોલી બિચારી,

હાથ દીજો મોરાર—સાંવરીયાં.

૪

વેણીલાલ—કુળ મર્યાદ ગહન,

ભૂષણ કુળનું સ્વજન.

યદી ડુલ કરે મન પ્રાણ,

તોયે પ્યારા પરજન—કુળ.

દ્વેષે ક્લેશે સળગે જગત,

જ્વાળા પ્રસરી ઘર ઘર,

શુદ્ધ તત્વ ધારી હૃદય,

યત્ન કરી ઠાર સજન—કુળ.

૫

સરસ્વતિ—પતિ સુખનો નહીં આ ભવે વારો,

અધમ આ આર્ય તણો સંસાર ખારો—પતિ

વહુ બિચારી કરે વૈતરાં, અપજશનો શીર ભારો,

સાસુ નણદી ખુબ સતાવે, હાય દુઃખી જન્મારો—અધમ.

સતિ વિરૂદ્ધ પતિ ઉશ્કેરી, કરતી અધમાચારો

દંપતિ સુખમાં ભેદ પડાવે, સહેવાં કષ્ટ હજારો—અધમ.

૬

ગંગા—ભણવા જતી ભોળી બાળા,

ભરમાવે તુજસમ ભામટા જગમાંય;

વાટડી જોતાં હડકાયા થઈ, વાટે ઘાટે છુપાય,

છુટી મળતાં છોકરીઓને પુઠે પુઠે ધાય,

કરે ઈશારો આંખડી કેરો, લાજ ધરે ન જરાય—તુજ.

ખોંખારો મારી ખચ્ચર એ, ધ્યાન ખેંચતા ત્યાંય,

હસી હસાવી અરે ફસાવે જીવન ત્યાં ધુળ થાય,

એવા નર પશુઓના શીરે, વરસો શ્રાપ સદાય—તુજ.

૭

સરસ્વતિ—પ્રેમનાં મંદીર મારાં સુનાં હો પ્રાણ પીયુ,

પ્રેમનાં મંદીર મારા સુનાં—ટેક.

સુનાં આવાસમાં સ્નેહે પધરાવ્યાં, પગલાં આ પાવક પીયુનાં

પ્રકટાવ્યા અંતર ઉડાણે શ્રદ્ધાદિપ, જપતી રહી જાપ પ્રભુના—

ચંદ્રકાન્ત—તપસો આ લાલ સૂર્ય,

શોષે વારીને કરતો જળાશયો સુનાં,

મૂશળધારેથી વર્ષાવી અંતમાં; રંજન કરે મન સહુના,

હો પ્રાણ સખી મ્હાલીશું, ભાવ ધરી ધરી દુના—પ્રેમનાં.

૮

લાલુ—વાગ્યાં હોય તે જાણે હો કામબાણ વાગ્યાં હોય તે જાણે,

ઓલા લંગોટીયા શું પીછાણે—હો કામ.

અલાઉદ્દીનને લાગ્યા, પૃથુરાજને લાગ્યાં,

ઠંડા થયા રે મસાણે

કરણઘેલાને પાટણમાંહે લાગ્યાં,

મેં વાંચ્યું ઇતિહાસ પાને—હો કામ.

વાંઢો લાલજી ફક્કડ વિલાસી, નયનોનાં બાણ મારી જાણે,

ભોળી કોઇ ભેંસબાઈ બાઝી ઉઠે ત્યાં;

નાક ઘસી નાંખવું તે ટાણે—હો કામ.

૯

સરસ્વતિ—બોલે મીઠડી કોયલ રૂડું ટહુકારી,

આવે સજની પીયા અહીં પ્યારો

ખુશ મન કરનારી રીઝવતું પ્રાણ—બોલ.

રજની ગઈ કાળી ટળી હવે

ઉર કમળ ખીલતું રવિ ઉદયે

પ્રીય વધાવી કાં તું ન લે લ્હાણું;—બોલ.

૧૦

નરાધમ—છે દુનિયાંમાં ઉત્તમ પીવો શરાબ,
ભલેને શાણાંઓ કહેતા એ ખાનાં ખરાબ,
સંગત એની પ્યારી, રંગત એની ન્યારી,
દીલદારી હુશીયારીનું, એ એક હથીયાર—દુનીયામાં,
સુગાએછે શાને લોક ગમાર,
દૂર રહે સ્વર્ગ આગળ ચાર,
એક નહીં પણ લેતાં શીખો પેગ ચાર ચાર
દાના હોતો પીઓ સબ પીઓ શરાબ શરાબ—દુનીયાંમાં.

૧૧

ગંગા—હું દીકરી થઇને અવતરી હિંદુ સંસારમાં
મુજ દીલને ના પીડશો બાપુ
તમ સ્વાર્થ કેરા ભારમાં—હું૦

સાખી.

પરવશ અમારી છે દશા, બાપુ જરા ઝાંખી જુઓ,
તમ હાથથી જ્યાં ઠેલશો ત્યાં, બાંધશે ભાવી કુવો,
તરશું કે ડુબી મરશું તે જોવાનું ના તમને રહ્યું,
નિત માર મુંગો સહી અમે, આ શીર તમ ચરણે ધર્યું,
ના હીત કો હડે ધરે, અમ રંકના ઉદ્ધારમાં,
દેખાડતા વ્યવહાર પણ દ્રષ્ટી વ્યાપારમાં—મુજ.

૧૨

નવલ—પ્રીતી દાન દીધું ના લીધું કદાપી,

ભેટેના હથા પ્રમીના ચાંપી,

સાર્થકતાથી આ તન પામી—પ્રીતી.

લાલુ—સાહેબ બડો હું મડમ તું છે ગોરી.

બ્યુગલ બજાવી લઉં હું ચીત ચોરી.

નવલ—રસીયા હું રસઘેલી, વ્યાકુળ છું બનેલી

રમાડો રાસ ખેલી, પ્રીતમ રસરેલી.

લાલુ—પુનમની રાતે જશું વરલી સંગાથે,

બેસી ટેકસીમાં સાથે, ઇંગ્લીશ હેટ પેરી સાથે.

નવલ—પ્રેમ પ્રતિમાં ચડી હું હાથે—પ્રીતી.

૧૩

ગાનારીઓ—રાધે તું ગોરી ગોરી,

તોરો મન બસ કીનો સાંવરેને ચોરી–રાધે.

ચાંદ હય ગોરા. હંસ હય ગોર, ગોરા ગોરસ તોરારે,

તું હય ગોરી ગોર બદનકી,

ક્યું સાંવરને ચીત ચોરા–રાધે.

જમના કાલી, બંસી કાલી, કોયલ કાલી કાલીરે,

મોહન કારો, મોહે પ્યારો,

પ્રીતકી રીત નીરાલી રે—રાધે.

૧૪

નવલ—મંચ કચસે ભરૂ પનીયારે પનઘટપે
નટખટ બોલત ઘુંઘટ ખોલત,
નૈન નચાવે કનૈયારે પનઘટપે–મંચ કચસે.

સાખી.

ચંદ્રકાન્ત–પ્યાસે પનઘટપે હુએજબ, નયનત્રા ઘનશ્યામકા,
ઢુંઢતે લગે નાચને, દીવાના અમૃત જામકા,
પનઘટસે કહાં તું ભાગતી, ફરીયાદસે હય કામ કયા,
ઘટઘટમેં બાસી હય સદા, વો કાન ગોકુલગામકા,
નવલ–લાજ ધરત નાહી, જાદુ કરત વાહી,
બંસીવાલા કનાઈ, ડરત ફીરત કામનીયાંરે પનઘટપે. મંચકચસે,

૧૫

સરસ્વતી–પ્રીતમ પીયુનો વ્હેમ કેમ દુર થાયે,
હૃદયે વ્હેતું અમી ઝરણુ નિત્ય સુકાયે–પ્રીતમ.
અશરણુ શરણુ સહાય કર, હરી ન સહેવાય,
બળતી હું જ્યમ પતંગ
દીપક જ્યોતિ માંહે–પ્રીતમ.

૧૬

સાખી.

ગંગા–અનાથ બાળકી, સનાથ આજે થઈ,
નીભાવજો સંગાથ નાથ આપ દીલ દઈ.
પ્રાણુ અર્પ્યાં તમ ચરણે પીયુ રાખજો શરણે
લક્ષ્મીનો જેમ વાસહો ભગવાનને ચરણે–પ્રાણુ.
જયંત–તું મમદેવી ભગવતિ હું પુજારી ખાસ,
રાખીશ હૃદય મંદીરમાં, પુરણુ કરો પ્રભુ આશ,
ગંગા–સ્નાન કરશું સંગાથ, સ્નેહનાં ઝરણે–પ્રાણુ.

૧૭

વેણીલાલ–માયા વેણુનાદે, હાના દીવાના થઇએ,
વીનાશ પંથે ચાલી, આંધા માર્ગ ભુલે,
બુદ્ધિ જ્યાં હરાયે:—માયા.
યાવનનો મદ આફરો, આશા ભર્યો યુવાન,
ભવ તરવા ઇચ્છા કરે, છાતી બાંધી પ્હાણ,
લાજે કુખ, ટળે સુખ, મળે દુ:ખ, કરે અફળ સફર સંસાર,
રંગ રાગે લાગી ખોયે, બની ખ્વાર હાએ હાએ,
ખાન, પાન, સાન, ભાન, માન, જાન.
જતો એળે માનવ અવતાર,
જેના નામ ઠામ ના નીશાન;–માયા.

૧૮

લાલુ–તારી પ્રેમ સરીતામાં પડવાદે, ન્હાવાદે ડુબવાદે રે,
નવલ–આ સરીતામાં સરીજતાંતો; નહી લાગશે વારા
પાછળથી પસ્તાવું પડશે, હારી થશો ખુવાર—તારી.
લાલુ–સાગર તરીને પાર ઉતરૂં, અથંગ છું તરનારો રે,
તારા જેવા ખબોચીયાને, તરી જતાં શી વાર રે,
નવલ–શાન્ત નીર ઉંડા બહુ હોયે, છે કંઇ તેનું ભાન,
લાલુ–ડુબી મરતાં છેલ્લા શ્વાસે, ધરીશ તારૂં ધ્યાન રે–તારી.

૧૯

ગંગા–તરસ્યા તમ દિદારના આ નયનો તલસે
દર્શનીયાં દેજો—તરસ્યા
અનેરા સંદેશા પ્રભુ પ્યારા, મીઠડા વેણ કંઇ કહેજો-તરસ્યા.
નિર્બળ જાતિ નાર અમે, તમે પુરૂષ ચતુર સુજાણ
પશુથી પણ બદતર અમ જીવન
સુધારજો પ્રિય પ્રાણ

જગતના ધન્યવાદ લેજો—તરસ્યા.
નથી ચાહના સમ હરજનની, દાસી બની કરૂં સેવ
તન મન વચને થજો અમારા, અહર્નિંશ હો દેવ,
અમ શીર છત્ર થઈ રહેજો—તરસ્યા.

૨૦

લાલુ–બનીશ હું ગુજરાતી જેન્ટલ મેન બહુ બેસ,
પહેરી ધોતીયું, પાઘડી, અંગરખુને ખેશ
હું પટેલ થઈને ચાલીસ, ગોખલે બનીને મ્હાલીશ,
ફીરોજશા મહેતાના જેવા, થેભીઆ રાખીશ,
ગંગા–વા....વા, વા....વા, વા....વા, વા વા,
મુંડાવી નાખજો માથે, ફીરંગી જેવા કેશ—બનીશ
લાલુ–શાન્તારામની ચાલીમાં જઈ, ભાષણો આપીશ,
કોંગ્રેસના કજીયાનો, રદીયો આપીશ,
ગાંધીજીના જેવો રૂડો રેંટીયો રાખીશ,
રોજ સવારે ઉઠી રૂ ભરૂચી હું કાંતીશ
ગંગા–વા...વા, વા....વા, વા...વા, વા વા,
ફેશનમાંથી ફસકી જઇ રાખજો દેશ તેવો વેશ—બનીશ

૨૧

ચન્દ્રકાન્ત—સ્વાશ્રય અતિ હિત સારે,
વિષાદ તજ ભારે,
બદલે હર ઘડી પલ,
નિત રંગ હા સંભારે;—સ્વાશ્રય,
ઉદયાસ્ત આધન,
સુર અસુર જગ જ્યારે,
કર્મ કર વિસારી દુઃખ,
ફળ હરી હસ્તે સહારે;—સ્વાશ્રય.

સમાપ્ત.